

Biró Annamária

A TUDOMÁNY MINT SZABADSÁG

A szabadságtól megfosztott emberek egyik legnagyobb problémája, hogy milyen tevékenységekkel töltsék ki a büntetés letöltésére kiszabott időt. Azt az időt, amelyet a társadalom többi részétől való elzártság, ugyanakkor a börtöntársakkal való összezártság a szabad ember számára elképzelhetetlenül kitágíthat. Az elkülönítés, a teljes tétlenségre ítéltetés a legsúlyosabb büntetésformának tekinthető – ezt manapság csak extrém esetekben használják, hiszen ilyenkor megbomolhat az emberi elme, és a büntetés letöltése utáni integrálhatóság veszélybe kerül, bizonyos esetekben lehetetlenné válik. Pszichológusok és szociális munkások számos területre kiterjedő kutatásai révén igyekeznek ma Európában a leoptimalisabb büntetésvégrehajtási formákat kidolgozni; a legfőbb cél szinte minden esetben az, hogy a szabadulás után az egyénnek lehetősége legyen visszailleszkedni a társadalomba úgy, hogy a továbbiakban az írott és íratlan törvényeknek alávetve magát építi ki új életformáját. Rövid elmélkedésem előkészítése során kizárólag a romániai helyzetet tanulmányoztam, amely a börtönök túlszűfolttsága miatt, valamint azért, mert a felszereltség meg sem közelíti az európai normákat, korántsem optimális.

Az alábbi írás nem a büntetés-végrehajtási intézeteket vizsgálja, hanem annak jár utána, miként vált a tudomány szabadulási eszközzé a romániai fogvatartottak, különösen az úgynevezett fehérgalléros bűnözők esetében. 2015 júliusában a Gándul című lap újságírója, Andrei Luca Popescu kétrészes cikksorozatban tárta fel a 2014–2015-ben romániai elítéltek által megjelentetett „tudományos” munkák szerzőinek kilétét, témáit, valamint a szerzők által elkövetett bűncselekményeket és a kiadott könyvek révén szerzett büntetés-csökkenés mértékét.¹ Nemcsak a romániai olvasók döbrentek meg a feltárt adatok láttán (míg 2012-ben csupán hét tudományos munkát jegyeztek fogvatartottak, addig a 2014–2015-ös periódusra ez a szám 197-re nőtt, ráadásul e 197 munkának csupán 73 szerzője volt, tehát többkönyves tudósok is vannak

1 Andrei Luca POPESCU, *Biblioteca pentru hoți. Cine sunt cei 73 de „scriitori” din închisorile României [Tolvajok könyvtára. Ki a Románia börtöneiben fogvatartott 73 „író”]*, Gándul 2015. július 1., www.gandul.info/stiri/biblioteca-pentru-hoti-cine-sunt-cei-73-de-scriitori-din-inchisorile-romaniei-14517178; www.gandul.info/stiri/biblioteca-pentru-hoti-cine-sunt-cei-73-de-scriitori-din-inchisorile-romaniei-partea-a-doua-14518320.

az elítéltek között), hanem a nemzetközi sajtó is tudósított az esetről,² s kuriózumként a magyar portálok is átvették az információkat.³ A kiadott munkák száma azóta megközelíti az ötszázat, s bár elkezdődött valamiféle társadalmi vita, az ügy korántsem nevezhető megoldottnak. Az akadémiai közeg legfőbb problémának a tudományos teljesítmény devalválódását tartja, de az sem elhanyagolható tényező, hogy a megjelent könyvek egy korrupciós spirálba kerülve több résztvevőt és intézményt is magukkal rántanak: egyetemi tanárokat, kiadókat, könyvtárakat, tehát azt az intézményrendszert, amely a tudományos munkák színvonaláért felel, ezáltal pedig rengeteg kárt okoznak a romániai társadalomnak. A továbbiakban ezt a folyamatot vizsgálom, anélkül viszont, hogy az érintett elítélteket, a kötetek szerzőit nevesíteném, mert véleményem szerint nem az egyes esetek kínálnak tanulságokat, hanem a folyamat egésze.

Romániában 1969 óta létezik az a rendelet, amely szerint minden kiadott tudományos munka vagy bejegyzett találmány harminc nappal rövidíti az elítélt fogva tartását. E rendelet természetesen annak az elképzelésnek a következménye, hogy a társadalmilag hasznos munka, az idő hasznos eltöltése az erkölcsi nemesülés egyik lehetséges útja, vagy egyszerűbben: aki dolgozik, az szabadulása után könnyebben integrálható lesz a társadalomba. Nem ellenőrzött források szerint olyan országok is léteznek, ahol az elolvasott könyvek száma is csökkentheti a büntetést. Mindenesetre a szellemi munka a jó magatartás egyik eszköze, az önművelés, az elme formában tartása pedig védi az elítélt pszichikumát, aki ezáltal egészségesen kerülhet ki a börtönből. A témának nagyon nagy irodalma van; anélkül, hogy az eseteket egymáshoz hasonlítanánk, vegyünk néhány közismert példát a magyar irodalomból. Bethlen Miklóstól kezdődően az egyik legfontosabb műfaj az önélet-írás, amely részben számvetés, részben a saját ártatlanság bizonyítása

2 Vö. Kit GILLET, *Book'em: the loophole undermining Romania's anti-corruption drive*, The Guardian 2016. január 3., www.theguardian.com/world/2016/jan/03/romania-anti-corruption-loophole-reducing-jail-time; Uő, *Romania suspends law allowing „authors” to get reduced jail sentences*, The Guardian 2016. február 3., www.theguardian.com/world/2016/feb/03/romania-suspends-book-law-prisoners-reduced-jail-sentences.

3 A lista nem teljes, csak mutatóba sorolok fel néhány cikket: ROSTÁS Szabolcs, *Betiltanak a román „börtönirodalmat”*, Magyar Nemzet Online 2016. január 12., mno.hu/kulfold/betiltanak-a-roman-bortonirodalmat-1323291; BARANYI László, *Felvirágozott a börtönirodalom Romániában*, Cultura.hu 2015. július 1., cultura.hu/aktualis/felviragzott-a-bortonirodalom-romaniaban; HORVÁTH Bence, *Romániában hamarabb szabadulhatsz a börtönből, ha írsz egy könyvet, sorra születnek is a plágiumgyanus művek*, 444.hu 2015. július 1., 444.hu/2015/07/01/romaniaban-hamarabb-szabadulhatsz-a-bortonbol-harsz-egy-konyvet-sorra-szuletnek-is-a-plagiumgyanus-muvek.

az eljövendő nemzedéknek. Kazinczy visszatekintő munkája, a *Fogságom naplója* a börtönben tanúsított erkölcsi-emberi tartásról szóló tanítás. Ugyancsak tőle tudjuk, hogy a könyvektől, az írástól való eltiltás egy értelmiségi fogvatartott számára a szellemi megsemmisítéssel ér fel; ennek elkerülésére fejlesztették ki a 20. századi politikai foglyok az „élő könyv” kategóriáját, az egymástól való tanulást, könyvek, munkák memorizálását és a rabtársak tanítását.

A kulturális, művészeti nevelés mára szerves része lett a romániai börtönök életének is: a büntetés-végrehajtási intézetek működését felügyelő bizottság előírása szerint minden ilyen jellegű intézménynek rendelkeznie kell könyvtárral. Léteznek olyan romániai börtönök, ahol az elítéltek börtönújságot jelentetnek meg, de a temesvári börtönben rendszeresen szerveznek író-olvasó találkozót is. A művészeti tevékenységnek tehát nagy hagyománya van: folyamatosan jelennek meg szépirodalmi munkák, vagy kiállításokat rendeznek a börtönökben készült műalkotásokból, mindezek pedig hozzájárulnak a fogvatartottak felkészítéséhez a társadalmi életbe való visszatérésre. A romániai rendelet viszont hangsúlyosan tudományos munkák megjelentetésének esetén csökkenti jelentősen a büntetés idejét, így más jellegű kérdéseket kell megfogalmaznunk. Van-e etikai relevanciája egy elkészített tudományos munkának? Garantálja-e az elítélt „megjavulását” egy tudományos munka elkészítése? Adottak-e a körülmények ezekben az intézményekben bármilyen tudományos tevékenység végzéséhez? Ki dönti el, hogy az adott kötet megfelel-e a tudományosság alapkövetelményeinek? Az egyik legfontosabb kérdés persze az, hogy bármiféle előképzettség nélkül képes-e bárki tudományos teljesítményre: ha a közvélemény azt tapasztalja, hogy igen, akkor fölöslegessé válik az egyetemi képzés, hiszen autodidakta módon mindenki lehet tudós.

Legelőször a körülményekről beszélnek. Nem létezik olyan kimutatás, amely az összes romániai könyvtár állományát venné számba, így csupán az egyes intézmények adataiból vonhatunk le következtetéseket. A temesvári börtönkönyvtár például 16 000, a jilvai 14 000 kötettel rendelkezik. Abból kiindulva, hogy a börtönkönyvtáraknak elsősorban a fogvatartottak lelki épülését kell szolgálniuk, a kötetek nagy része vallásos tematikájú, a román klasszikus irodalom reprezentációi, ennek következtében kérdéses, hogy hozzáférhető-e a legújabb vagy akár a régebbi szakirodalom a tudományos munkák szerzői számára. Különösen akkor releváns a kérdés, ha tudjuk, hogy a legjobb romániai könyvtárak is folyamatos gondokkal küszködnek a szakkönyvek

beszerzésének terén. A román börtönigazgatóságok által közölt napi-rendi beosztások szerint az elítélteknek kérvényezniük kell a könyvtár használatát, és legtöbb esetben legfeljebb napi egy órát tölthetnek a könyvtárban. A könyvtárban töltött órák számáról pontos kimutatás van, így megdöbbentő számítások láttak napvilágot: van, aki 72 óra alatt írt meg 2000 oldalt (percenként két oldal), de léteznek 16–18 óra alatt megírt kötetek is (és ezekbe a kutatásra és az elkészítésre szánt idő is benne foglaltatik). A hatályos törvények értelmében internetet nem használhatnak, bár egyes megszólaltatott érintettek szerint volt lehetőségük az online források között is tájékozódni. Ha nem kérdőjeleződik meg e munkák tudományossága, az katasztrofális következményekkel járhat a romániai akadémiai szférára nézve: a lakossággal könnyű lesz elhitetni, hogy a tudományos munkának nincs értéke, az ezzel foglalkozók a társadalom eltartottjai, akik indokolatlanul hosszú időt töltenek egy-egy kötet elkészítésével.

A következő kérdés, hogy kik ezek a szerzők, van-e előképzettségük, képesek-e egy tudományos munka előállítására. A kiadott munkák száma akkor nőtt meg ugrásszerűen, amikor a román korrupcióellenes ügyészség tevékenységének következtében a politikai és gazdasági elit tagjai hosszabb-rövidebb időre börtönbe kerültek. Köztük akadnak az akadémiai szférából kikerült elítéltek, vagyis néhány olyan személy, aki doktori fokozattal rendelkezik. Esetükben még hangsúlyosabban kérdőjeleződik meg a rendelkezés legitimitása: ha a korábban végzett tudományos munka nem akadályozta meg őket a törvénszegésben, akkor hogyan képzelhetjük, hogy egy (újabb) kötet kiadása erkölcsi nemesedést eredményez? Ugyanakkor nekik kellene leginkább tisztában lenniük azzal, hogy szakirodalom és kutatási lehetőség nélkül, a korábbi ismeretekre alapozva nem lehet releváns tudományos eredményeket elérni.

Ennek ellenére a volt kolozsvári polgármester, korábban az agrárképzés docense egyenesen tankönyvet írt, bár a hallgatók számára nem tették kötelezővé annak használatát, hiszen a tantárgyat most más oktatja. Mivel az illető a börtönkönyvtárosi pozíciót is betölti, az átlagosnál több ideje lehetett a kutatásra, már ha voltak egyáltalán releváns anyagok az állományban. Egy másik egyetemi tanár négy olyan kötetet közölt, amelyek az elfogyasztott élelmiszerek élettani és patológus hatásával foglalkoznak, olyan témával tehát, amelyhez nem csupán vonatkozó szakirodalomra, de kórházi statisztikákra is szükség lehet. Ironikusnak vagy egyenesen cinikusnak is nevezhető a vagyonvissza-

szolgáltatási bizottság egykori alelnökének gesztusa, aki jogi és törvénykezési monográfiákat adott ki börtönvelei alatt, vagy annak az egykori iskolaigazgatónak az esete, aki középiskolásoknak szánt román nyelvtankönyvet publikált azután, hogy jogerősen elítélték megvesztegetésért: iskolájának minden tanulója sikeresen érettségizett a neki megfizetett díjnak köszönhetően.

Vannak tehát előképzettséggel rendelkezők, legtöbb esetben viszont szó sincs arról, hogy az elítéltek képesek lennének tudományos munkák előállítására. Az általános tendencia az, hogy korábbi foglalkozásuknak megfelelő tematikájú köteteket írnak: jogászok különböző jogi kérdésekről, egykori európai parlamenti képviselők az európai jogrendszerről. Futballklub-tulajdonosok egy-egy csapat monográfiáját, esetleg az Európa-liga történetét publikálják. Nem ritkák a történeti monográfiák sem, egy ilyen jellegű kötet kapcsán viszont már plágiumper is indult. A *Házasságkötések mint a román uralkodók politikai eszközei a 14–16. században* tematikája olyannyira specifikus, hogy még egy történésznek is komoly levéltári kutatásra lenne szüksége a megírásához. Ez tűnt fel egy szakmabelinek, akinek magiszteri dolgozata hasonló témában készült. Sok időbe telt azonban, amíg a szóban forgó kötethez hozzáférhetett, hiszen a sajtó által szabadulópárnak keresztelt folyamatnak kidolgozott stratégiája van: a kiadott könyvek legtöbbször nem kerülnek be a kereskedésekbe, a kis példányszámot maguk a szerzők vásárolják fel. Végül a Román Nemzeti Könyvtár kötelespéldányát megszerezve bizonyította, hogy az egykori politikus által kiadott munka az ő dolgozatának átvétele, ráadásul a politikus munkájának ajánlója az ő egykori irányítótanárára volt.

Itt jutunk el a problémakör kardinális pontjához: a tudományos szféra involválódásához az egész folyamatba. Ahhoz, hogy egy elítélt egyáltalán elkezdhesse a kutatást, egy egyetemi oktatónak kell igazolnia a téma szükségességét, innovatív jellegét és kivitelezhetőségét. Korábban olyan állítások jelentek meg, miszerint az egyetemi oktatók irányítói is a dolgozatnak, de bebizonyosodott, hogy csupán egy ajánlólevelet kell írniuk. Ami nem jelenti azt, hogy néhány tanár ne vállalná akár a kötet előszavának megírásával az érintettséget. Az ajánlók között a román tudományos elit jeles képviselői fedezhetők fel: a Bukaresti Egyetemi Könyvtár igazgatója, neves egyetemek oktatói, egyes elítéltek egykori tanárai. Bizonyos esetekben elfogadható, hogy nevüket adják a munkákhoz, de kérdéses, hogy mi vezérli azt az értelmiségit, aki egy olyan futballklub-tulajdonosnak, egykori európai parlamenti kép-

viselőnek ad ajánlólevelet, aki korábban azzal büszkélkedett, hogy soha életében nem olvasott el egyetlen könyvet sem, és akinek komoly önkifejezési problémái vannak (amit többek között nyilvánosságra hozott kérvények bizonyítanak). Ebben az esetben egyébként az elítélt szabadulása után büszkén nyilatkozta a sajtónak, hogy az általa írt négy könyvet nem ő, hanem a vele együttműködő egyetemi tanár írta, és amennyiben a büntetési idő megrövidítésére a törvény lehetőséget ad, azt szinte kötelessége kihasználni.

Ha a tanár szerzősége bebizonyosodna, újabb per indulhatna plágium miatt – de ez a nyilatkozat már szinte el sem érte az akadémiai szféra ingerküszöbét. Hiszen a szabadulópárnak köszönheti szabadságát az az egyetemi tanár is, aki korábban doktori dolgozatokat vezetett, mára viszont bebizonyosodott, hogy mind az ő dolgozata, mind pedig az általa vezetett szövegek nagy része plágium. A román politikai szférában a plágiumon ért politikusokat legtöbb esetben nem szankcionálják: az egykori miniszterelnök, Victor Ponta egyszerűen feloszlatta azt a bizottságot, amelyik visszavonhatta volna doktori fokozatát, majd az akadémiai szféra nyomására maga mondott le arról, cinikusan hozzátéve, hogy úgysem használta semmire. Fenntarthatóvá és akceptálhatóvá vált tehát egy olyan folyamat, amely gyakorlatilag melegágya a plágiumnak, a tudományos munka értékvesztésének, valamint az egyetemi közeg korrumpálhatóságának.

Ennél is nagyobb a felelőssége azoknak a kiadóknak, amelyek ezeket a munkákat publikálják. Ráadásul nem mindegy, hol jelennek meg a kötetek: a rendelet kimondja, hogy csak azt ismerik el tudományos publikációként, amely a Nemzeti Felsőoktatási és Kutatási Tanács által akkreditált kiadónál jelent meg. E kiadóknak szigorú előírásoknak kell megfelelniük, hogy bizonyos tudományterületeken akkreditációhoz jussanak. Ezzel el is érkeztünk a román scientometria egy újabb anomáliájához: az akkreditált kiadók kérdéséhez. A rendelet megalkotói jogosan gondolhatták azt, hogy a tudományosságot ezek a kiadók garantálhatják, hiszen a korábban két évente megrendezett akkreditációs folyamatot nem volt könnyű teljesíteni, a kiadóknak pedig nem lett volna érdekük, hogy olyan kötetekbe fektessenek, amelyek kedvezőtlenül érintik elismertségüket. Csakhogy a folyamat 2012-ben megtorpant: az addigi tanács feloszlott, a helyette létrehozott Nemzeti Kutatási Tanács pedig már csak a humán tudományok számára írta ki az akkreditációs folyamatot. 2015-re viszont minden kiadónak lejárt a hivatalos akkreditációja, és jelenleg nincs olyan testület, amely azt megújíthat-

ná.⁴ Tehát a 2011-es lista van érvényben, azok számítanak ma Romániában tudományosan elismert kiadónak, akik akkor akkreditációt szereztek: a náluk publikált könyvek révén bírálják el mind az egyetemi tanárokat, mind a börtönírókat. Tulajdonképpen mindkét kategóriát szabálytalanul, hiszen jelenleg senkinek sincs akkreditációja az országban. Itt újra felmerül az akadémiai közeg felelőssége, amely mind a mai napig nem hozott létre egy olyan bizottságot, amely minőségellenőrzést végezhetne a tudományos munkák esetében.

Látszólag egy törvény adta kiskapuról, valójában egy korrupciós spirál felgöngyölítéséről szól tehát ez a történet, az egyes esetek szenzációhajhász bemutatásán túl azonban nagyon kevés szó esett az akadémiai szféra felelősségéről. A Társadalmi Párbeszéd Csoport 2016. február 4-én két jeles filozófus, Gabriel Liiceanu és Andrei Cornea vezetésével kerekasztal-beszélgetést hívott össze az akadémiai és a politikai szféra képviselőinek részvételével, ahol mindenki elismerte, hogy itt mesterfokon zajlik a megvesztegetés és a korrupció, ami a tudományos szféra megítélésének egyre negatívabbá válásához vezet.⁵ Ráadásul erejét veszti az az elképzelés is, hogy a kutatás által erkölcsi nemesedés következik be: az elítéltek maguk is tisztában vannak azzal, hogy amit tesznek, nem etikus. A hazugságok és a korrupciós ügyek láncolata, ami miatt legtöbb esetben ezek a szerzők börtönbe kerültek, ugyanúgy folytatódik tovább: mind maguknak, mind a társadalomnak azt hazudják, hogy tudományos munkát végeznek, az egyetemi tanárokat megvesztegetik, a kiadókat kifizetik. A folyamat gyakorlatilag megállíthatatlanná és követhetlenné vált.

A 2016-ban alakult szakértői kormány végül úgy módosította a rendeletet, hogy összesen húsz nap vonható le az összes tudományos munka után. Tehát sem azt nem kérdőjelezte meg, hogy valóban végezhető tudományos kutatás a börtönökben, sem azt nem konkretizálta, hogy ez esetben hogyan definiáljuk a tudományosságot. A börtöníróknak és az egyetemi oktatóknak azonos kritériumoknak kell megfelelniük, de míg a kiadók pénzért szívesen kiadják az áltudományos munkákat, a valódi tudományos eredmények publikálásáért fizetni nem hajlandó egyetemi oktatók vagy kutatók alulmaradnak a scientometriában.

4 Erről román nyelvű összefoglalót itt olvashat az érdeklődő: Bianca FELSEGHI, *Cine judecă editurile*, Press One 2016. január 13., pressone.ro/cine-judeca-editurile-ancsi-prin-cnscu-secretariatul-la-uefiscdi-sau-un-nou-cnscis.

5 Részleteket a Revista 22 portál közölt *Plágiumbetegség és a börtönökben zajló „kutatások”* címmel: revista22.ro/70251904/maladia-plagiului-i-cercetarea-din-nchisori.html.

Annak ellenére, hogy legtöbb esetben a börtönökben keletkezett munkák nem felelnek meg a tudományosság kritériumainak, kanonizációjuk mégis elkezdődött. A Román Nemzeti Könyvtár *Korlátolt felelősségű könyvek* címmel kiállítást rendezett a börtönirodalom termékeiből, amely 2016. február 4-e és március 31-e között volt látható. Tekinthető persze ez kuriózumnak is: mivel a könyvek nagy része nem juthat el a közönséghez, legalább azokat tegyék láthatóvá, amelyeket a kiadók kötelempéldányként eljuttattak a nemzeti könyvtárnak. A könyvtár honlapján szereplő ismertetőben némi büszkélkedés is felfedezhető: 180 szerző csaknem 70 kiadónál megjelent 400 könyvből mutatnak válogatást, amely, lévén egy év „tudományos” terméke, a romániai börtönöket gyakorlatilag tudósnagyhatalommá is teheti.⁶ Néhány hónappal azelőtt Emil Cioran-kiállítás volt ugyanazokban a termekben, így ugyanarra a szintre kerülnek a nemzetközileg is elismert eredmények a börtönökből kikerült kuriózumokkal. Ki fogja eldönteni, melyiknek van relevanciája a tudományos életben?

6 A Román Nemzeti Könyvtár honlapja a kiállítás ismertetőjével: www.bibnat.ro/Evenimente-culturale-s108-ev340-ro.htm.